

17. A New English Dictionary on Historical Principles. — Oxford: At the Clarendon Press, 1888. — 1931.
18. Quirk R., Greenbaum S., Leech G.N., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. — London: Longman, 1985.
19. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Grammar. — London: Collins, 1992.
20. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Language Dictionary. — London: Collins, 1992.
21. Sinclair J., Francis G. I Bet He Drinks Carling Black Label: A Riposte to Owen on Corpus Grammar // Applied Linguistics. — 1994. — Vol. 15. — № 2. — P. 190-200.
22. Stone I. Depth of Glory. — Garden City, New York: Doubleday & Company Inc., 1985.
23. Stubbs M. Grammar, Text and Ideology: Computer-assisted Methods in the Linguistics of Representation // Applied Linguistics. — 1994. — Vol. 15. — № 2. — P. 201-223.
24. Wright H.B. The Shepherd of the Hills. — New York: A.L. Bart Company, 1907.

Tetyana Petryk. Syntagmatic Peculiarities of the Modern English Ergatives. English verbs with the suffix “-en” belong to the class of ambi-transitive verbs constructing two types of sentences: transitive and intransitive. English ergatives are elements of the sub-class, where S=O (S-intransitive subject, O-transitive object). By their semantics they are classified into two groups: according to the change in their outer or inner characteristics. Ergatives have forms of Participle I, Participle II and Gerund as well as derivatives (nouns, adjectives and adverbs) though the latter are not frequent in usage.

Михайло Попович

Чому латинський займенник став французьким артиклем?

Лінгвістична природа французького артикля настільки глибоко і ґрунтовно досліджена, що винесене у заголовок запитання може тільки подивувати мовознавців, знайомих з працями таких авторитетних вчених, як Р. Грасері [1], Ф. Брюно [2], Г. Гійом [3], Г. Івон [4], Е. Пішон [5], Р.Г. Піотровський [6] та багато інших, погляди котрих стали класичними у романському мовознавстві з цього питання. Не сповідуючи наукового нігілізму і не претендуючи на незаперечну істину, ми хочемо висловити деякі міркування гіпотетичного характеру з питання, на яке історична наука, як нам видається, не звернула належної уваги. Йдеться про причини появи артикля у французькій мові, про ті чинники лінгвістичного чи нелінгвістичного характеру, які сприяли тому, що латинський вказівний займенник ILLE та кількісний числівник UNUS трансформувалися у якісно новий елемент граматичної системи, тобто стали артиклями.

Для початку уточнимо наше розуміння поняття “причина” у цьому випадку, чи не слід під нею розуміти ті лінгвістичні процеси, які започаткували і сприяли переходу відповідних лексичних одиниць з латинської мови у французький артикль.

У вступній частині до своєї багатотомної праці з історії французької мови Ф. Брюно [2, VII] зауважив, що в основі мовних змін лежать фонетичні процеси. Бо саме зміна природи латинського наголосу, який із тонічного, музикального став силовим, мала вирішальне значення для подальшої долі латинської мови: вона започаткувала її еволюцію в напрямку романських наріч [2, 65].

Ця обставина, звичайно, не могла не позначитися і на долі займенника ILLE який, як засвідчують документовані лінгвістичні джерела, поступово втратив свою фонетичну і структурну цілісність (синкопа одного складу), семантичну автономність (ослаблення лексичного значення), функціональну динаміку (закріпився у пропозиції до іменника) і врешті-решт набув нового лінгвістичного статусу — трансформувався в означений артикль. Отже, можна вважати, що поява артиклів у французькій мові, головню означеного, започаткована, а разом з тим і спричинена зміною природи наголосу у латинській мові та викликаними цією зміною процесами трансформації латинської граматичної системи у романську.

Важко не погодитися з такою думкою, тим більше, що вона є основоположною у лінгвістичних працях, присвячених історії походження французького артикля. Проте таке бачення генезису французького артикля, при всій своїй ортодоксальності, є до певної міри спрощеним і однобічним. Бо фактично тут пояснюється не причина появи цього граматичного

явища, а вибір і еволюція певної граматичної форми його вираження, що само по собі могло бути простою випадковістю.

І хоча з точки зору філософії форма і зміст вважаються взаємоінтегрованими категоріями, вони разом з тим є різними філософськими сутностями. Більше того, саме зміст визначає природу своєї форми. Отже, те, що граматична форма латинського займенника *ILLE* чи кількісного числівника *UNUS* поступово перейшли у граматичну форму артикля, ніяким чином не відповідає на питання, що зумовило потребу подібної трансформації, які рушійні сили лежать у її витоках. Тому питання, чому певні лексичні одиниці конкретного семантичного значення і граматичної функції не тільки змінили свій граматичний статус, але й породили якісно нову структурну ланку морфологічної системи, якої не було у мові попереднику, залишається до цього часу практично невирішеним.

Суть сформульованої проблеми стане більш очевидною і зрозумілою, якщо взяти до уваги ту обставину, що процеси, які відбувалися в протороманській період із вказівним займенником *ILLE* на шляху його еволюції в артикль, не були унікальними в історії розвитку мов, властивими винятково романським мовам. Цікавою в цьому відношенні є історія слов'янських мов, де чітко прослідковуються протоартиклеві тенденції подібні до тих, що мали місце у народній латині, і які привели в кінцевому підсумку до появи романського артикля. Нагадаємо основні моменти цього процесу, скориставшись дослідженнями Р.Г. Піотровського [6–7], і проілюструємо їх слов'янським мовним матеріалом XVII ст., бо саме на цей час припадає, на думку ряду авторів [8, 42–48; 9, 20], найбільш регулярно вживання займенників-протоартиклів.

1. Наявність у граматичній системі синонімічних форм вказівних займенників, вживання яких диференціюється за семантичною ознакою “близький” — “далекий”. Латинська мова: *hic, iste, ipse, ille*, давньоруська мова: *сей, тот, оный*.

2. Займенникове оформлення імені має на меті виділити відомий для співрозмовників предмет мовлення.

(I) “*Бысть же во граде том некто волхв (...). Гостинник и жена его (...) призывают тайно волхва онаго, хотяще уведати о него, какова скорбь приключися юноши. Волхв же оный*”...

3. Переважне вживання цих займенників перед тематичним суб'єктом, вираженням іменником конкретної семантики, а в подальшому поширення їх вживання і на іменники абстрактної семантики, які до того ж не є тематичними суб'єктами твору. В “Повести о Савве Грудцьне”, наприклад, із 123 випадків вживання зазначених займенників у ролі детермінатива іменника, тільки у 19 випадках вони супроводжують іменники абстрактного значення, причому у всіх дев'ятнадцяти вживаннях вони мають чітко виражену анафоричну роль. А із 74 вживань займенника “*оный*” 33 реферують до двох головних персонажів — Савви Грудцина і його коханки, що засвідчує їх високу тематичну частотність.

4. Плеонастичне вживання перед іменником-підметом чи додатком /I/ “*Жена же она вскоре посылает ко храму ...*”

/I/ “*Той же юноша Савва ...*”

5. Можливість вживання у препозиції і у постпозиції до іменника.

/I/ “*Савва же отличался мало от беса и притеча ко старцу онаго*”.

/II/ “*Юноша же всегда оставль святого онаго старца, ...*”

6. Використання підсилювально-видільних часток і поява ослаблених (редукованих) форм у препозиції до іменника.

/I/ “*Богобоязливый же он муж Бажен Второй ...*”

/II/ “*Безумный же он юноша ...*”

/III/ “*Бе бо церей той лето совершен сый ...*”

7. Вживання у ролі антицедента підрядного речення.

/I/ “*Не знаешь ли сего лукавого старца, яко многих погубляет*”.

/II/ “*... показуя ему богоотметное оно писмо, яже даде ему Савва ...*”.

Зважаючи на майже повну функціональну подібність латинських і давньоруських демонстративів у плані структурно-семантичного оформлення детермінованих ними іменників, можна було б сподіватися, що у новослов'янських мовах, подібно до романських, сформується

категорія артикля. Проте логіка розвитку латинських займенників не відтворилася на матеріалі слов'янських мов, за винятком болгарської, де вказівний займенник “*tom*” започаткував означений артикль. Всі інші слов'янські мови відхилилися від загальної індоєвропейської тенденції переходу вказівного займенника у категорію артикля.

Таке відхилення від установленної і неодноразово підтвердженої багатьма авторами [3; 10; 11, 161] лінгвістичної закономірності становить певний науковий інтерес у плані дослідження історії становлення категорії артикля у різних мовах. Вона засвідчує, що еволюція демонстративів у напрямку зародження артикля є необхідною, але в цілому недостатньою умовою його формування як граматичного елемента. Окрім цього існують, очевидно, ще якісь чинники, які доводять цю еволюцію до її логічного завершення, тобто до становлення артикля як окремої граматичної категорії. Яка ж природа цих чинників? Відповісти на поставлене питання — це означає пояснити причину генезису артикля у французькій мові.

Нам невідомі наукові праці, які б розглядали історію появи артикля під зазначеним кутом зору. А окремі висловлювання з цього питання засвідчують, що в історії мовознавства існує декілька поглядів на вказану проблему, теоретичне обґрунтування яких лежить у чотирьох площинах мовознавчої науки: 1) лінгвістичної прагматики; 2) психолінгвістики; 3) внутрішньої лінгвістики; 4) соціолінгвістики.

Хронологічно прагматичний підхід до пояснення причин походження артикля випереджує три інші. Вчені, що виходять із прагматичних міркувань, вбачають першопричину появи артикля у потребі виділити предмет мовлення, вирізнити його як окрему сутність серед багатьох йому споріднених. У процесі спілкування люди намагаються позначати предмети оточуючого їх світу ясно і точно, тому причину походження артикля слід шукати саме в такому намаганні і вживанні, писав ще у минулому столітті французький мовознавець Ж. Бюргі [12, 45]. Висловлена точка зору є характерною в тій чи іншій мірі для більшості праць, присвячених проблемі походження артикля.

Прихильники психологічної точки зору вважають, що головною причиною зародження артикля є усвідомлення мовним колективом відмінності, що існує між значенням імені у мові (nom en naissance) та мовленні. Саме тому, що ці два номінативні стани слова почали сприйматися мислячим суб'єктом як різні, постала необхідність у лінгвістичному символі, тобто артиклі, який би формально зафіксував цю різницю [3, 90]. Але це стається тільки на певному етапі розвитку мови і при певних умовах. Такий артиклоїдний стан у мові настає в результаті тісної взаємодії двох факторів: лінгвістичного і психологічного. Перший відображається у структурних змінах граматичної системи, а другий проявляється у психології мислення носіїв мови, які починають оперувати “чистими поняттями” [3, 90]. Подібний напрямок розвитку мови вважається “привілегією”, властивою тільки окремим, найбільш розвиненим мовам [1, 285].

Ряд мовознавців пов'язують появу артикля з аналітичним укладом мови, а саме із зникненням категорії відмінювання та фіксованим порядком іменних частин мови у структурі речення. Іншими словами, зародження категорії артикля виводиться із структурних особливостей мовної системи та граматичних принципів її практичної реалізації у мовленні [3, 87].

Що стосується соціолінгвістичного підходу до пояснення причин генезису артикля, то вважається, що в окремо взятій мові, артикль може з'явитися як елемент запозичення із іншої мовної системи. Така точка зору зустрічається, зокрема, у праці Ж. Вандрієса, який вважав, що артикль у слов'янських мовах (мається на увазі болгарську мову) з'явився під впливом німецької [11, 266].

Таким чином, у науковому обігу є чотири підходи до пояснення причин зародження категорії артикля як загальнолінгвістичного поняття, які, взаємопереплітаючись у інтерпретаціях різних авторів, служать теоретичною основою пояснення генетичної природи артиклів у кожній окремо взятій мові. Слід відзначити при цьому, що не всі складові цієї теорії є в однаковій мірі науково продуктивними, володіють рівноцінною експлікаційною силою. Слабкими ланками у ній можна вважати внутрілінгвістичний та психологічний підходи. В оцінці першого із них пошлемося на думку Б.А. Серебреникова, який аргументовано доводить, що аналітична будова мови сама по собі не може бути причиною появи артикля, бо цьому

суперечать, з одного боку, факт наявності артиклів у деяких синтетичних мовах (угорська, мордовська), а з іншого, відсутність артикля у деяких аналітичних мовах (авганська) [13, 118].

Що стосується другого підходу, психологічного, то його наукову ненадійність засвідчує факт існування артиклів у мовах народів, які знаходяться на різних ступенях суспільного розвитку, тобто досягли різного рівня ментальності, починаючи від мови античних греків і закінчуючи сучасними мовами острівних народів Полінезії [14, 14-26].

Отже, практично тільки два напрямки, а саме: прагматичний і соціолінгвістичний є методологічно надійними у поясненні причин генезису артикля. Дотримуючись цієї точки зору, ми водночас не можемо не погодитися з думкою Б.А.Серебренникова, що артикль є “результатом найрізноманітніших, інколи ледве помітних факторів” [13, 147], де слід враховувати характерні особливості окремо взятої мовної системи, її взаємозв’язок із іншими мовами тощо.

Що стосується конкретно французької мови, то ми схильні вважати, що генетичні корені артикля мають тут соціолінгвістичну природу, його поява у граматичній системі спричинена, на нашу думку, впливами кельтського субстрату. Зараз важко сказати, як саме цей вплив здійснювався, чи то шляхом творення за аналогією, чи то шляхом запозичення (успадкування), але його генеруюча участь відчувається у багатьох моментах. Звернемо увагу хоча б на найсуттєвіші з них.

Головним доказом у системі аргументації висловленого припущення може служити той факт, що артикль як елемент граматичної системи існував у кельтській мові, правильніше сказати, у новокельтських діалектах. Ми не маємо у своєму розпорядженні достовірних даних, які б засвідчували наявність артикля у гальському діалекті, який домінував на континенті, і який служив субстратною основою для романських мов. Тому змушені звернутися до генетично споріднених йому британських діалектів, які, за свідченням істориків мови, на рубежі нової ери були “майже ідентичні гальському” [15, 202].

Що стосується останніх, то достовірно відомо, що вони володіли розгорнутою парадигмою означених артиклів, які змінювалися за родами, числами й відмінками [16]. Серед основних граматичних форм значаться *in*, *ir*, *an*, *a* та інші. Поряд з ними вживалися й неозначені артиклі. У Бретонському діалекті, наприклад, у ролі неозначених артиклів значаться форми *un* і *uns* власне ті форми, які атестуються як неозначений артикль першою французькою граматиною, укладеною Ж. Пальсгравом [17].

Тут закономірно може постати питання хронології, чи не є процес формування романського артикля паралельним процесові становлення кельтського артикля, оскільки міграція бритів на гальський континент завершилася у IV-VII ст. н.е., а надійні мовні джерела датуються тільки VIII ст. [15, 203], тобто століттям, коли завершується формування романської мови.

Спростувати подібну точку зору не складає ніяких труднощів. Бо з одного боку, нам відома точна дата укладення тексту Страсбурзької клятви Карла Лисого і Людовика Германського (842 р.), написаної романським наріччям, де немає ще жодного артикля, а з іншого боку, ми знаємо, що у британських діалектах існувала вже ціла парадигма артиклевих форм століттям раніше. Зазначена часова різниця, а також різниця в ступені розвитку цього граматичного явища у кельтських діалектах знімають всяку можливість обстоювати тезу можливого їх паралельного розвитку. Більше того, хронологію початкових відомостей про кельтський артикль можна “заглибити” ще на півтора-два століття, якщо взяти до уваги староірландську мову, в якій відомий французький кельтолог XIX ст. Арбуа де Жюбенвіль вбачав найбільш близьку мову до кельтської мови континенту [18, 21]. У граматичній системі староірландської мови, яка документується істориками мови вже від початку VI ст., реєструється дослідниками повна парадигма означеного артикля [15]. Отже, часовий пріоритет кельтського артикля стосовно романського не викликає сумніву і може вважатися доведеним фактом. А це дає вагомий підстави стверджувати, що французький артикль, як елемент граматичної системи, сформувався під безпосереднім впливом кельтських артиклів. Наявність артиклів у граматичній системі кельтського субстрату була, на наш погляд, якраз тим чинником, який довершив (не виключено, що і започаткував) еволюцію латинського займенника *ille* у романський артикль, довів її до логічного завершення — становлення категорії означеності / неозначеності. Цього не

сталося у слов'янських мовах, бо не було необхідної субстратної основи, яка б підтримала на принципах аналогії перехід займенників *tot, сей, оный* в категорію артикля.

Шляхи і форми впливу кельтської субстратної основи на формування французького артикля могли бути різними, але це вже інша тема дослідження, яка очікує свого висвітлення.

Література

1. Grasserie R. de la. De l'article (morphologie et syntaxe) // Memoires de la Societe de linguistique de Paris. — Paris, 1896. — Т. 9.
2. Brunot F. Histoire de la langue francaise des origines a 1900. — Paris, 1905. — Т. 1. — XXXVIII—547 p.
3. Guillaume G. Le probleme de l'article et sa solution dans la langue francaise. — Paris, 1919. — 318 p.
4. Yvon H. La notion d'article chez nos grammairiens // Le Francais moderne. — 1955. — № 3; 4; 1956. — № 1.
5. Damourette J., Pichon E. Des mots a la pensee. Essai de grammaire de la langue francaise. — Paris, 1911-1940. — Т. 6. — 743 p.
6. Пиотровский Р.Г. Формирование артикля в романских языках. — 1960. — 162 с.
7. Пиотровский Р.Г. О формировании определенного артикля в романских языках: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1956. — 29 с.
8. Новицкий Н.П. Категория несоотнесенности (соотносительности) в немецком языке и ее функционально-переводческие аналоги в белорусском языке: Дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 1975.
9. Racovita. C. L'article en russe. — P.: Librairie E.Droz. Bucuresti. — Institutul de linguistica romana. — 1939.
10. Москальская О.И. К вопросу о генезисе категории артикля // Труды. — МИНЯ. — М., 1945. — № 1. — С. 84.
11. Вандриес Ж. Язык. — М., 1937. — С. 161.
12. Burguy G. Grammaire de la langue d'oïl ou grammaire des dialectes francais aux XII et XIIIe s. — Berlin, 1896.
13. Серебренников Б.А. Общие вопросы теории артикля и проблема семантики употребления артикля в древнегреческой языке: Дисс. ... д-ра филол. наук. — М., 1949.
14. Крамский И. К проблеме артикля в романских языках // Вопросы языкознания. — 1963. — № 4. — С. 14-26.
15. Кальгин В.П., Королев А.А. Введение в кельтскую филологию. — М., 1989.
16. Zeuss J.C. Grammatica celtica. — 1871. — LII-1115 p.
17. Palsgrav J. L'eclaircissement de la langue frangaise. — Paris, MDCCCLII. — 1136 p.
18. Arbois de Jubinville H. Les celtes et les langues celtiques. — P., 1882. — С. 21.

Myhaylo Popovych. Why did the Latin Pronoun Become the French Article? The research work deals with the reasons of the article appearance in the French language, with linguistic and non-linguistic factors which served the transformation of the Latin Demonstrative Pronoun ILLE and Cardinal Number UNUS into the article.

Тетяна П'ятничка

Теперішній час в темпоральній системі англійської мови

Проблеми становлення та розвитку темпоральної системи, лексичного складу та граматичної структури темпоральних форм досліджували А. Корсаков, І. Іванова, В. Іванюк, О. Огоновська, В. Перлі, Т. Домброван, Т. Расторгуєва, Н. Медведєва, О. Ножніна, Т. Перминова, А. Акерлунд, Д. Болінжер, Д. Кристал, Г. Керм, Г. Гійом, Р. Якобсон, О. Есперсен, Дж. Міллінгтон-Ворд, А. Ота, Ф. Пальмер, Г. Юлдалл.

Одним з аспектів цієї проблеми є визначення статусу теперішнього часу. Це предмет довгих дискусій у філософії та мовознавстві, починаючи від античності і до наших днів. Б. Уорф висловлює цілком справедливе судження, що при аналізі свідомості людини ми знаходимо не минуле, теперішнє і майбутнє, а складний комплекс, який включає в себе всі ці поняття. У нашій свідомості поєднуються чуттєва і нечуттєва сторони сприйняття. Чуттєву